

יהושע ומשה: לצמוח בצל מנהיג

מקובל לראות את יהושע כמנהיג הממשיך את מורשתו והנהגתו של משה רבנו. אכן, אפשר להצביע על שני היבטים מרכזיים בהם יש לתפוס את יהושע כשומר הגחלת של משה:

א. יהושע השלים את המשימה שמשה לא זכה לסיימה, והכניס את בני ישראל לארץ והוריש את הארץ לשבטים. ב. יהושע המשיך לחנך את עם ישראל לאמונה באלוקים כמיטב המורשת שספג מרבו הגדול.

עם זאת, עניינו של מאמר זה להראות שיהושע גילה מקוריות ופעל בצורת הנהגה שונה ממשה. בייחוד בכל הקשור ליכולות המנהיגות שלו והדרכים שבהם הוא פעל כדי להגיע ליעדים שהוזכרו לעיל. בכדי להראות זאת אתמקד בעיקר בפועלו של יהושע משלב חילופי הנהגה, כיוון שמשלב זה, יהושע מגיע למעמד של מנהיג עצמאי שלא תחת הצל של מורו.

חפיפה מיוחלת

בספר במדבר פרק כז מודיע הקב"ה למשה כי סופו קרב. משה מבקש מהקב"ה למנות לו מחליף, וזה האחרון מצביע על יהושע כיוורש הנכון:

וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר. יִפְקֹד ה' אֶל-הַיְהוּדִים הַרוּחַת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה. אֲשֶׁר יֵצֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יְבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֵדוּת ה' כִּצְאֹן אֲשֶׁר אִין לָהֶם רָעָה. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסָמַכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו. (כז, טו - יח)

שלב נוסף בחילופי הנהגה מתואר בספר דברים פרק לא. שם הקב"ה מודיע למשה כי הגיע הזמן לחילופי תפקידים עם יהושע:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לְמוֹת קְרָא אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְבוּ בְּאֶהָל מוֹעֵד וְאַצְוֶנּוּ וְיִלְךְ מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְבוּ בְּאֶהָל מוֹעֵד.... וַיֵּצֵא אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון וַיֹּאמֶר חֲזֵק וְאַמֵץ כִּי אֵתָה תְּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאַנְכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ. (דברים לא, יד, כג)

יש כאן מעבר מתוכנן של הנהגה כאשר יהושע מקבל תמיכה מלאה ממשה אשר מעודד אותו ("חזק ואמץ"), מאמין ביכולותיו להנהיג ("כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ"), ומבטיח לו תמיכה גם בהמשך הדרך ("ואנכי אהיה עימך"). נראה כי אף מנהיג חדש לא יכול לאחל לעצמו תרחיש של "חפיפה" נוחה וטובה יותר מאשר המתואר כאן. אולם בצד זאת עלינו לזכור, כי אף מנהיג אחר לא החליף מעולם מנהיג בשעור קומתו של משה רבנו. בקשר לכך יש לציין שבשלב זה של החפיפה בין המנהיגים משה מכונה "עבד ה'" ויהושע נקרא "משרת משה": "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מְשָׁרֵת מֹשֶׁה לֵאמֹר. מֹשֶׁה עֶבְדִּי מֵת וְעַתָּה קוּם עֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (יהושע א, א-ב). תארים אלה ממחישים את הפער בין משה ליהושע ואת האתגר המנהיגותי המורכב שעמד בפני יהושע, החל מקבלת התפקיד ולאורך כל תקופת מנהיגותו.

קיום הצוואה

העובדה שיהושע היה ממשיך דרכו, מורשתו וצוואתו של משה רבנו אינה שנויה במחלוקת. המשכיות זו מתחייבת מעצם העובדה שמשה רבנו נפטר בטרם זכה להשלים את משימתו האחרונה שהיא הכנסת בני ישראל לארץ כנען, הורשת הארץ וחלוקתה לשבטים. משימה אחרונה זו הועברה ליהושע. מעתה זו משימתו וזהו ייעודו. לכן ברור שמבחינה רעיונית של התווית כיון, מטרה, וחזון, יהושע ראה את עצמו באופן חד משמעי כממשיך דרכו ומורשתו של משה רבנו, ולא היתה לו שום שאיפה או צורך לקבוע יעדים אחרים. יש לציין את מידת הענווה הגדולה של יהושע.¹ ענווה זו סייעה ליהושע בהנהגה, כיון שבזכותה היה טבעי מאד בעיני יהושע להזכיר לעם את מחויבותו שלו ומחויבותם שלהם, למורשתו של משה.

בקשר לכך יש להביא גם את דברי הגמרא² שמלמדת שיהושע עצמו כתב את ספר יהושע. והנה בפרק א' בספר מוזכר שמו של משה אחד עשר פעמים ושמו של יהושע ארבע פעמים בלבד. עובדה זו מחזקת את הטענה כי יהושע עצמו ראה את תפקידו בזיקה חזקה למשה ומורשתו. אפשר לראות את יהושע כנאמן המוציא לפועל את צוואתו של משה רבנו. על רקע זה, אבקש לדון בשתי שאלות; האחת האם היו ליהושע תכונות של מנהיג והתנהגויות מנהיגותיות? והשנייה, האם יהושע המשיך את מורשת מנהיגותו של משה גם **בדרך** שבה פעל, דהיינו בסגנון המנהיגות ובאמצעים שהוא נקט, להשגת היעד?

מאפייני מנהיגות

הדיון העכשווי בתכונות הנדרשות כדי להיות מנהיג החל עוד בראשית המאה העשרים. עם תחילת העיסוק המדעי במנהיגות ובחקר המנהיגות באותה תקופה, הוצגה תיאורית האדם הדגול.³ לפי תיאוריה זו, רק אנשים אשר נולדו עם התכונות הנכונות יכולים להנהיג. תכונות אלו גורמות להם להיות בעלי כח וסמכות. זאת כאשר התכונות הנדרשות למנהיגות הן יציבות וקיימות לאורך זמן. כהמשך לכך, לכל המנהיגים אותן תכונות, והן אינן תלויות בתפקיד ההנהגה הספציפי.

תיאוריה זו נזנחה במחצית המאה העשרים,⁴ בעיקר מכיוון שמחקרים לא הצליחו להוכיח אותה ולמצוא את התכונות שהן תנאי הכרחי למנהיגות. אולם השנים האחרונות, במחקר ישנה חזרה לגישת התכונות הנדרשות להנהגה. זאת מכיוון שכיום ניתן למדוד באופן אמפירי מאפייני אישיות שלא היה ניתן למדוד בעבר.

במחקר שפורסם בשנת 2006⁵ זוהו שלושה סוגי תכונות שחשובות ליכולת להנהיג: בטחון עצמי; דפוס חשיבה המאופיינים באופטימיות; יכולות הנדרשות לקיום יחסים פרו-סוציאליים. הבטחון העצמי בא לידי ביטוי בשלושה מאפיינים שהם: מיקוד שליטה פנימי, חרדה נמוכה, ואמונה של המנהיג במסוגלות העצמית שלו.

כבר בהתנהגותו של יהושע בסיפור המרגלים שבפרשת "שלח לך" – עוד בטרם נתמנה למנהיג – נמצא יהושע כבעל בטחון עצמי בהתייחסות לכל שלושת המרכיבים של בטחון זה. הבה נעיין בדברים של כלב ויהושע בסיפור זה:

ראו על כך בהרחבה: הרב איתמר אלדר, מידת הענווה של יהושע פורסם באתר <https://www.hatanakh.com>

² מסכת בבא בתרא טו ע"א

³ תומאס קארליל (Carlyle) הניח את היסודות לגישת "האדם הדגול" The great man " עוד בשנת 1910

⁴ בעקבות ביקורת תקיפה (1948) של Ralph Stogdill

⁵ קארין אמית, מיכה פופר, ראובן גל, מורן משקל-סיני, אלון ליסק(2006) "הפוטנציאל להנהיג: ההבדלים בין "מנהיגים"

ל"לא מנהיגים" מגמות, 44 (2): 277-296

אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו ארץ אשר היא זבת חלב ודבש. אך בה' אל תמרדו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראם. (במדבר יד, ח-ט)

יהושע רואה את עצמו כמי שביכולתו להשפיע על מה שיתרחש, ולא כמי שנמצא בעמדה פסיבית שבה הוא יהיה מושפע מהלכי הרוח שמחוצה לו. זו דוגמה למיקוד ושליטה פנימית. הוא אינו נכנס לחרדות, ובתגובתו באות לידי ביטוי האופטימיות שלו והיותו בעל מסוגלות עצמית, המאמין ביכולתו שלו ושל העם לעלות ולרשת את הארץ.

את האופטימיות של יהושע ניתן לראות במקומות נוספים כמו למשל "ויאמר יהושע אל העם התקדשו כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות" (ג, ה). יהושע מעודד את העם המונהג על ידו ומעביר לציבור תמונה אופטימית ומעודדת לגבי העתיד הצפוי להם. ניתן לראות זאת גם בהמשך פרק ג כאשר יהושע מתאר בפניהם את העתיד להתרחש בזמן חציית הירדן:

ויאמר יהושע בזאת תדעו כי אל חי בקרבכם והורש יוריש מפניכם את הפנעני ואת החתי ואת החוי ואת הפרזי ואת הגרגשי והאמרי והיבויסי. הנה ארון הברית אדון כל הארץ עבר לפניכם בירדן. ועתה קחו לכם שני עשר איש משבטי ישראל איש אחד אחד לשבט. והנה פנחם פפות רגלי הפנחים נשאי ארון ה' אדון כל הארץ במי הירדן מי הירדן ופנתו הפנים הירדים מלמעלה ונעמדו נד אחד (ג, י-ג).

יהושע מעביר לעם את תחושת האופטימיות ואת תחושת המסוגלות של העם כולו. זאת ועוד, דבריו לגבי הורשת יושבי הארץ משקפים עמדה פרואקטיבית. היינו, התנהגות שבה האדם יוזם, ושמובילה אותו לשינוי במצבים שבהם הוא נוכח או יהיה נוכח. זאת בכך שהתנהגותו של האדם כוללת פעולות הכנה למצבים עתידיים, להבדיל מתגובה למצב קיים. אם כן, משמעות הפרואקטיביות היא לקחת שליטה על המצב ולגרום לדברים לקרות, ולא רק להסתגל למצב נתון ולחכות שדברים יתרחשו. כך, עוד בטרם עברו את הירדן, דיבר יהושע עם העם בביטחון מלא על הורשת כל יושבי הארץ.

קרוב אל העם

חוקרי נושא המנהיגות מצאו כי המנהיג המעולה הוא פרואקטיבי בחשיבתו על תמונת המצב העתידית, וזאת על ידי שהוא מסביר למונהגים את משמעות מעשיהם בפרספקטיבה של ראייה עתידית. כאמור, פרואקטיביות ואופטימיות בולטות בדברי יהושע כבר בראשית דרכו, ואולי הם מה שעומד ברקע דברי הפסוק: "ביום ההוא גדל ה' את יהושע בעיני כל ישראל ויראו אתו כאשר יראו את משה כל ימי חייו" (פרק ד פסוק יד). אולם, נראה כי מערכת הקשרים והיחסים של יהושע עם העם הייתה אף טובה יותר מאשר היחסים של משה עם צאן מרעיתו. נתון זה מתקשר למרכיב השלישי של תכונות ההנהגה שציינו לעייל והוא היכולות של המנהיג ליצור, לקיים ולטפח קשרים חברתיים.

הבה נעיין בדיבור הראשון של יהושע כמנהיג:

ויצו יהושע את שטרי העם לאמר. "עברו בקרב המחנה וצוו את העם לאמר: הכינו לכם צידה, כי בעוד שלשת ימים אתם עברים את הירדן הנה לבוא לרשת את הארץ אשר ה' אלהיכם נתן לכם לרשתה." (א, י-יא)

ניתן לזהות כאן מספר מאפיינים משמעותיים באישיותו כמנהיג שחלקם יבואו לידי ביטוי גם בשלבים מאוחרים יותר של תפקודו:

א. מתחילת דרכו כמנהיג משתדל יהושע לשתף עוד גורמים בהנהגה, והוא פונה אל השוטרים כדי להסתייע בשכבת מפקדים. כך גם בפרשת הגבעונים, שהתחזו בערמה לבני עם שבא מרחוק (פרק ט), יהושע מקשיב לדעת נשיאי העדה ומקבל את דעתם באשר לגורל הגבעונים. בהמשך, במהלך חלוקת הארץ לנחלות השבטים (פרק יח), יהושע משתף בתהליך שלושה נציגים מכל שבט, שנועדו להקים משלחת אחת שתפקידה לחלק את הארץ לשבעה חלקים אשר יחולקו בגורל לשבטים. משה מורו הגדול של יהושע לא חש צורך לשתף בהנהגה וראיה לכך מוצאים אנו בפרשת יתרו, כאשר משה היה זקוק לעצה ועזרה מגורם חיצוני יתרו כהן מדיין, אשר יעץ לו למנות לו עוזרים שהם שרי האלפים וכו' (שמות יח, יד-כו), ורק לאחר שניתנה עצת יתרו שמע משה בקולו. לעומת זאת השיתופיות היא קו מרכזי בדרכו של יהושע ובכך הוא שונה ממורו משה⁶.

ב. יהושע יודע להיות תקיף, אמירתו היא בלשון פקודה "ויצו", ולא ויאמר; ויקרא; או ויגד. עם זאת הוא מגלה רגישות למצב של העם, שכן תוכן הציווי "הכינו לכם צידה" מראה על רגישותו.

ג. יהושע מתייחס לצרכים הבסיסיים ביותר של העם. צרכים כמו אספקת אוכל שחייבים לטפל בהם מרגע שתמה ירידת המן והסתלק הענן. זאת בהתאמה מלאה למודל הצרכים של מסלאו⁷. בכך שונה יהושע ממשה, שלאורך כל תקופת הנהגתו מצא פחות עניין וצורך בסיפוק צרכי הקיום הבסיסיים של העם הנווד במדבר וזועק למזון ומים.

ד. יחד עם זאת שיהושע יודע להיות תקיף, הוא גם יודע, במקומות אחרים, לפנות אל הסובבים אותו בצורות ביטוי שונות שמתאימות למצב: "אומר" (א, יב); "ויקרא" (ד, ד), "ויברכהו" (יד, יג). ריבוי פעלים זה, מראה את יכולותיו החברתיות של יהושע היודע בכישרון רב להתאים את סגנונו למצב ולאנשים אליהם הוא פונה. התאמת דפוס הפעולה של המנהיג למצב, למשימה ולאנשים, נתפסת על ידי חוקרי מנהיגות כמאפיין מנהיגותי חשוב, והיא קשורה ליכולות פרו סוציאליות⁸. במילים אחרות, יהושע היה מנהיג של אנשים, בניגוד למשה שהיה מנהיג של אומה. מה שמוצא את ביטויו בפסוק שמספר על כך שיהושע בוחר ללון יחד עם העם: "וַיֵּלֶן יְהוֹשֻׁעַ בְּלִלְיָהּ הַהוּא בְּתוֹךְ הָעָם" (ח, ט). זאת בניגוד למשה שנוטה אוהלו מחוץ למחנה⁹.

כל מי שקורא בחומש מוצא כי הנהגתו של משה הייתה רצופה במשברים הנוגעים ליחסים של העם עימו, עם הקב"ה וליכולת לגייס אותם למען המטרה של ההליכה אל הארץ. עד שלעיתים הוענש העם הסורר בעונשים קשים. לעומת זאת איננו מוצאים דברים מעין אלה בספר יהושע. נראה כי בימי משה – אשר עליו אמר הקב"ה "פֶּה אֶל פֶּה אֵדְבָר בּוֹ" (במדבר יב, ח) – הייתה קרבה מקסימאלית בין משה לקב"ה, אבל היה מתח שנבע מריחוק בין משה לעם. מתח שיצר משברים. לעומת זאת יהושע מצטייר כמנהיג יותר ארצי, מקושר, מחובר ומתקשר עם מונהגיו, שזכה לשיתוף פעולה מירבי עם עמו. אכן, על הנהגתו מעיד הכתוב "וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הָאָרִיכוּ יָמֵים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל" (כד, לא).

⁶ משה ברוב דרכו כמנהיג פעל לבדו או עם אהרון שנבחר על ידי הקב"ה לסייע למשה, לענ"ד זה לא שיתוף בהנהגה.

⁷ על כך ראו במאמר לפרשת נשא.

⁸ תאוריית המנהיגות המצבית היא תאוריה בתחום המנהיגות, לפיה המנהיגות האפקטיבית ביותר אינה יחידה וקבועה, אלא עליה להיות מותאמת למצב ולהקשר בו היא פועלת, וכן למידת הבשלות של המונהגים. לפי התאוריה, ... ממונהגיו. התאוריה פותחה על ידי חוקרי המנהיגות פול הרשי וקן בלנצ'רד בשנות ה-70 של המאה ה-20. לפי ויקיפדיה.

⁹ יכולות התקשורת של יהושע, מתבטאת גם בדרכו בניהול משברים דיפלומטיים. כך עם בני יוסף בפרק יז.

יש הטוענים כי יהושע לא היה בעל תכונות של מנהיג, לא רצה להיות מנהיג וכל מה שיש בו הוא קיבל ממשו שסמך עליו את ידיו. הם מציינים גם את מעמדו הלא מנהיגותי בימי משה ולא נאריך בכך. איננו יודעים אם יהושע רצה להיות מנהיג שכן אין התייחסות לכך בכתובים, ויתכן שהוא היה שלם עם מעמדו כמשרת משה. עם זאת התורה מעידה דווקא על **משה** שלא רצה בהנהגה והשתדל ככל יכולתו שלא לקבל את המינוי, בעוד שלא מצאנו סירוב של **יהושע** לשאת בעול ההנהגה.

החמה והלבנה

הזהר הקדוש מבחין בין משה ליהושע¹⁰

בוא וראה: משה היה בבחינת השמש ורצה להיכנס לארץ, אמר לו הקב"ה: משה, כשבא אור השמש הרי נכללה הלבנה [=יהושע] בתוכו, עתה שאתה הוא השמש, איך יעמדו יחד השמש והלבנה, הרי הלבנה אינה מאירה אלא בשעה שהשמש נאסף.

דבריו של הזהר מעמידים את משה כחמה ואת יהושע כלבנה, כפי שמצוי במדרשים ובגמרא. אפשר להבין שדבריו של הזהר מכוונים לומר שמשה גדול מיהושע, אך יתכן והזהר רומז לכך, שאין מדובר כאן על היררכיה, אלא על דרכים אחרות של הנהגה. זאת ועוד, ישנה כאן הבנה לפיה היו ליהושע כישורי מנהיגות עוד בצעירותו, אבל כל עוד הוא חסה באורו העז של משה המשול לחמה, לא יכלו יכולותיו לבוא לידי ביטוי. מששקעה שימשו של משה התגלו יכולותיו של יהושע בכל עצמתו, והן אלה שסייעו לו להמשיך ולהוביל בהצלחה רבה את העם אל היעדים שקבע משה, הנחלת הארץ ואמונה חזקה באלוקים.

באור זה יש לקרא את הפסוקים הראשונים שכתב יהושע עצמו בראש ספרו:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר. מֹשֶׁה עֶבְדִּי מֵת וְעַתָּה קוּם עֲבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אֲתָּה וְכָל הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

הקב"ה אומר כביכול ליהושע הגיע זמנו. משה עבדי מת ומעתה עתידים אורך וטבעך להתגלות ועליך לקום דהיינו לעמוד – במשמעות הסמלית של קימה זו¹¹, ולמלא את שליחותך. זו השליחות שבסופה מעיד הכתוב על מי שנקרא משרת משה עבד ה':

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּמָת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן עֶבֶד ה' בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרֵת שָׁנִים (כד, כט).

המשרת הנאמן המשיך וקיים את צוואת מורו ורבו, ועמד בהצלחה ביעדים שהועברו אליו ממשו. יהושע גרם נחת רוח לאביו שבשמים ולכן זכה בדומה למשה להיקרא **עֶבֶד ה'**. הלואי ויזכה דורנו ומנהיגיו למקצת שבמקצת ממידותיו ויכולותיו של יהושע.

10 ספר הזהר, פרשת שלח, קנ"ז (ע"פ תרגום "הסולם")

11 כמו (בראשית לז, ז), "קמה אלומתי וגם ניצבה", ואולי גם במשמעות של לקום מאוירת האבל על פטירתו של משה.